

Vesna JURAN*

OGROŽANJE GNEZDILNE STENE ZAVAROVANE VRSTE BREGULJKE NA LEVI BREŽINI SAVE V ŠENTJAKOBU

1. POVZETEK

Na levem bregu Save pri Šentjakobu je bilo maja leta 2011 po podatkih DOPPS odkritih 82 gnezdilnih rogov breguljke, vrste lastovke, ki je v Sloveniji močno ogrožena zaradi uničevanja habitata. Gre za eno od samo štirih kolonij breguljke v naravnih stenah v Sloveniji, ki predstavlja več kot 13% nacionalne populacije vrste.

Po oceni strokovnjakov za ptice iz DOPPS bi vsako spreminjanje značilnosti naravnih gnezdišč breguljk na reki Savi, kar vključuje različne oblike stabilizacije brežin, preprečilo nadaljnje gnezdenje vrste na tem območju in s tem povzročilo njeno lokalno izumrtje.

Zaradi velikega naravovarstvenega pomena bi bilo potrebno omenjeno gnezdišče in vse potencialne lokacije v neposredni okolici ohraniti v obstoječem stanju in vanje ne posegati z vodnogospodarskimi deli, ki bi pripeljali do uničenja gnezdilnih struktur.

Slika 1: Breguljka pred gnezdilno steno

2. Uvod

Breguljka (*Riparia riparia*) je selilska vrsta iz družine lastovk Hirundinidae. Njen globalni areal je zelo velik in obsega celotno Palearktično in Nearktično biogeografsko regijo. V Evropi naseljuje praktično vse države, z izjemo Islandije in nekaterih sredozemskih otokov. Prehranjuje se z letečimi žuželkami, ki jih lovi v zraku, večinoma nad različnimi mokrišči (MEAD & SZÉP 1997).

*Vesna JURAN, univ. dipl. biol., Zavod Republike Slovenije za varstvo narave, OE Ljubljana, Cankarjeva 10, Ljubljana

Breguljka je v Evropi na območjih s primernimi gnezdišči pogosta vrsta. Za gnezdeče populacije so značilna velika nihanja, ki so posledica začasne oziroma nestalne narave gnezdišč v vertikalnih stenah s primernim substratom in velike občutljivosti vrste na suše na prezimovališčih. Takšna gnezdišča so (bila) najpogostejša vzdolž velikih nižinskih rek, na severu Evrope pa ponekod tudi na morskih obalah. Zaradi regulacij večine za gnezdenje potencialno primernih rek, so naravna gnezdišča breguljke danes ponekod zelo redka, zlasti v Zahodni in Srednji Evropi. Tukaj je preživetje vrste odvisno od rapoložljivosti različnih antropogeno nastalih gnezdišč (MEAD & SZÉP 1997). Tako na primer breguljke sploh ne gnezdiijo več v naravnih gnezdiščih v številnih delih celinske Nemčije (BERNDT et al. 1994, LOSKE & LAUMEIER 1999, HAGE 2001), Belgije (PIERRE 1985), Češke (HENEBERG 1997) in na avstrijskem Štajerskem (SACKL & ILZER 1997). Nasprotno so velike kolonije breguljk še vedno pogoste vzdolž nekaterih velikih rek Vzhodne in Južne Evrope, kot sta npr. Tisa na Madžarskem (SZÉP 1993, SZÉP et al. 2003) in Drava na Hrvaškem (REEDER et al. 2006). Vrsta na območjih, kjer razmere to dopuščajo, navadno gnezdi v velikih kolonijah, ki štejejo 300-2500, občasno celo 4000 parov (MEAD & SZÉP 1997, HENEBERG 2003).

Ocenjujejo, da se je populacija breguljke v Evropi v obdobju 1970-1990 zmanjšala. Kljub temu, da je bilo upadanje številčnosti v minulem desetletju manjše, je današnja velikost populacije daleč pod nekdanjim nivojem. Zaradi tega ima vrsta v Evropi neugoden varstveni status in je uvrščena v kategorijo vrst z izčrpanimi populacijami (»depleted») (BIRDLIFE INTERNATIONAL 2004).

Status v Sloveniji

Po slovenski zakonodaji je vrsta ptice bregulja (*Riparia riparia*) uvrščena na rdečem seznamu ogroženih rastlinskih in živalskih vrst v podkategorijo E2. V to kategorijo so uvrščene vrste z zadovoljivo veliko populacijo, ki jim grozi izginotje, če se spremeni način gospodarjenja z vodami ali v primeru, ko se bi antropogeni vplivi na habitat stopnjevali. Vrsta je zavarovana tudi z Uredbo o zavarovanju prosto živečih živalskih vrst (Uradni list RS, št. 46/2004, v nadaljevanju uredba).

Slovenska populacija je bila v 90-ih letih ocenjena na 100-150 oziroma 50-250 gnezdečih parov, v tem desetletju pa na 200-800 parov (BIRDLIFE INTERNATIONAL 2004).

Podatki iz leta 2008, ki je bilo za breguljko v Sloveniji precej nadpovprečno, kažejo, da vsaj v nekaterih letih nacionalna gnezdeča populacija verjetno dosega okoli 1000 parov (DENAC et al. 2009). V novejšem času velja breguljka v Sloveniji za zelo redko gnezdilko. Leto 2011 je bilo za breguljko povprečno, saj je gnezdilo kvečjemu nekaj čez 600 parov (neobj. podatki DOPPS). Število breguljk je bilo majhno zlasti v Pomurju, kjer običajno gnezdi največji del slovenske populacije. Poudariti je treba, da je več kot 40% celotne nacionalne populacije gnezdilo v eni koloniji, skupno število znanih zasedenih gnezdišč v tem letu pa je bilo 11, kar je manj kot običajno (15-20).

Kolonije breguljk v naravnih gnezdiščih so zelo redke. Večinoma jih najdemo vzdolž spodnjega dela Mure med Petišovci in tromejo Slovenije, Madžarske ter Hrvaške. Edina večja kolonija v naravnem gnezdišču na območju reke Drave pa se vzdržuje s pomočjo prostovoljcev. Večina breguljk v Sloveniji v zadnjem času gnezdi v različnih stenah antropogenega nastanka, skoraj izključno v gramoznicah in podobnih izkopih. Največ takšnih lokacij gnezdenja je v Pomurju (običajno 5-7 gramoznic), drugod pa jih najdemo še ob spodnji Savi (2 gramoznici) in ob Dravi (običajno 2-7 gramoznic in podobnih izkopov).

Poudariti je treba, da v posameznem letu nikoli niso zasedene vse lokacije, mnoge med njimi pa so za gnezdenje primerne le kratek čas.

Značilnosti gnezdišč breguljk

Breguljke za gnezdenje izbirajo sveže erodirane, gole, bolj ali manj vertikalne stene, s primernim materialom, v katere z nogami izkopljejo gnezdilne rove. Gnezdo se nahaja v nekoliko razširjeni kamrici na koncu rova. Dolžina gnezdilnega rova je navadno 60-70 cm in je odvisna od materiala, ki sestavlja steno. Naseljevanje kolonije navadno poteka od zgornjega roba stene navzdol in večinoma so gnezdilni rovi skoncentrirani v zgornji tretjini stene. Gnezditvena sezona breguljke traja od sredine aprila do konca avgusta, v tem času vzredijo 1-2 zaroda (BERNDT et al. 1994, HENEBERG 1997, 1998 & 2003, BAUER et al. 2005).

Odločilen dejavnik pri izbiri gnezdišča, poleg nekaterih drugih osnovnih pogojev, je granulometrična sestava delcev v steni. Kljub temu je spekter različnih vrst materialov, ki jih naseljuje breguljka, dokaj

širok. V splošnem se breguljke izogibajo gnezdenju v stenah oziroma delih sten z večjo prisotnostjo delcev > 5 mm. Najprimernejši za gnezdenje je peščen material oziroma pesek s primesmi glinenih delcev (BERNDT et al. 1994).

3. Problematika

Sanacijska in druga vzdrževalna dela na vodotokih, ki jih vodnogospodarska služba izvaja zaradi zagotavljanja poplavne varnosti, odpravljanja posledic poplav, zaščite vodne infrastrukture, reguliranje vodotokov ter zagotavljanja funkcionalnosti objektov vodne infrastrukture, največkrat povzročijo nepopravljive posledice na habitatu ogrožene in zavarovane vrste. S takimi deli so velikokrat uničena gnezdišča zavarovanih vrst ptic. Za doseganje vodnogospodarskih ciljev se izvajajo dela ob neprimernem času, v gnezditveni sezoni oziroma na način npr. betoniranje in obsežni kamnometi na brežinah, uničevanja peščenih nasipov ter odstranjevanje vegetacije, ki so zelo neprimerni s stališča varovanja vrst oziroma močno negativno vplivajo na zavarovane vrste ptic in ohranitev njihovih habitatov.

Pri načrtovanju in izvedbi nekaterih sanacijskih in vzdrževalnih del na vodotokih se ne upošteva naravovarstvene zakonodaje oziroma tudi nekaterih možnosti ohranjanja narave iz določil vodarske zakonodaje, ki v navedenih primerih dopušča številne možne rešitve za ohranitev in sonaravno urejanje vodotokov.

Kolonija breguljk pri Šentjakobu

Naravni rečni bregovi z navpičnimi stenami so ključnega pomena za ohranitev breguljke, saj so takšna gnezdišča za razliko od antropogenih za vrsto uporabna več let ali celo desetletij, ker se naravno obnavljajo zaradi rečne dinamike. Poleg tega pa so zaradi svojih značilnosti običajno bolj varna pred plenilci (BRAČKO & ŠTUMBERGER 1995) in drugimi motnjami (npr. strojnimi deli v gramoznicah), kar zagotavlja boljši gnezditveni uspeh.

Izjemno visoka gladina oziroma velik pretok Save septembra 2010 sta povzročila porušitev ostankov starih obrežnih utrditev na odseku pri Šentjakobu dolvodno od AC mostu. S tem je bilo omogočeno ponovno oblikovanje naravnega rečnega brega z značilnimi erodiranimi predeli. Že v prvi gnezditveni sezoni po nastanku primerne habitata, je bila maja leta 2011 tukaj odkrita kolonija breguljk, ki predstavlja pomembno razširitev naselitvenega območja v Sloveniji na del države, kjer vrsta ni gneznila vse od 70-ih let (GEISTER 1995, neobj. podatki DOPPS). V letu 2011 je tukaj v enem izmed štirih naravnih gnezdišč v državi gneznilo 13,4% slovenske populacije breguljk, kar je zelo pomemben del celotne nacionalne populacije vrste.

Po oceni DOPPS je v neposredni okolici še nekaj primernih sten za gnezdenje breguljke, tako da je ob njihovi dolgoročni ohranitvi pričakovati povečanje števila gnezdečih parov na tej lokaciji in oblikovanje povsem novega, stabilnega območja gnezdenja v osrednji Sloveniji.

Slika 2: Gnezdilna stena breguljk na Savi pri Šentjakobu na dan 25.5.2011, ko je bila še ohranjena. Foto: Aleš Podbrežnik, ZRSVN

Zaradi sanacije poškodb na erodirani brežini reke Save na mestu, kjer gnezdiijo breguljke je bila načrtovana sanacija leve brežine Save v Šentjakobu na cca 560 m dolgem odseku dolvodno od sotočja s potokom Stokalca. Načrtovana je bila stabilizacija brežine z vzdolžno zgradbo in z vgraditvijo prečnih objektov. S strani načrtovalcev vodnogospodarske ureditve je bilo ugotovljeno, da je vzrok poškodb velika obremenitev v primeru visokih voda in preozka struga reke Save na tem delu.

V načrtovani sanaciji je bil predviden zasip zajede s primernim materialom, ki se dobro utrdi z valjarjem. Po projektni dokumentaciji bi se brežino do 2/3 oziroma 4,5 m zavarovalo s kamnito zložbo v suho. Zgornje 3 m brežine pa se bi zasadilo s travo ter dodatno utrdilo s kokosovo mrežo in zasadilo z grmovnicami in drevjem.

Z izvedbo tako načrtovane sanacije bi bile uničene gnezdilne strukture breguljke na levi brežini Save v Šentjakobu. Ogroženi pa so bili tudi posamezni osebki, ker so se dela že začela izvajati v času gnezditve, ki traja od začetka meseca aprila do začetka meseca oktobra.

Slika 3: Gnezdilna stena breguljk na Savi pri Šentjakobu na ko je bil zahodni del stene že uničen. V ozadju se gradi utrditev brežine. Foto: Aleš Podbrežnik, ZRSVN

Ko je ZRSVN dobil obvestilo, da so na Savi pri Šentjakobu ornitologi društva odkrili kolonijo ogrožene in zavarovane vrste ptice breguljka (*Riparia riparia*) in bil obveščen o prijavi DOPPS inšpekciji o nesprejemljivem posegu, se je ZRSVN kot pristojna služba za varstvo narave nemudoma povezal s pristojnimi organi ARSO, Oddelek srednje Save, VGP Hidrotehnik d.d. in nevladno organizacijo DOPPS ter skupaj z njimi začel iskati možne rešitve, s katerimi bi preprečili nadaljnje ogrožanje gnezdilnih struktur zavarovane vrste. V tem času je bilo o posegu obveščeno tudi ministrstvo za okolje in prostor in Inštitut za vode RS, ki so na skupnem terenskem ogledu ugotovili, da se pripravijo nove variantne rešitve za dokončanje zavarovanja brežine, ki upoštevajo problematiko gnezdišč lastovke breguljke, ki jih bo potrebno v prihodnje še uskladiti in da je posege potrebno v bodoče načrtovati v skladu s sprejetimi ukrepi v Načrtu upravljanja voda, ki je bil sprejet v tem letu.

Na podlagi dogovorov med pristojnimi službami in podporo ministrstva za okolje in prostor je bilo odločeno, da se z deli zaključi na delu, kjer so bila dela ustavljena s strani pristojne inšpekcije, ter se tako ohrani stene, kjer so gnezdilne strukture breguljk.

Slika 4: Zaključena dela na reki Savi pri Šentjakobu, Foto: Vesna Juran, ZRSVN

4. Zaključek

Na podlagi tega primera je bilo ugotovljeno, da je v prihodnje nujno potrebno udejanjenje celovitega pristopa k urejanju in rabi voda.

Uveden je bil postopek v zvezi z reševanjem habitata ogrožene zavarovane vrste, ki se je na podlagi dogovorov in usklajevanj, končal na način, ki so upoštevala določila ohranjanja narave.

Na podlagi sestankov in terenskih ogledov, na katerih so bili predstavniki Ministrstva za okolje in prostor, Inštituta za vode RS in Zavoda za varstvo narave, je bil zapisan zapisnik, iz katerega so razvidni nekateri spodaj povzeti sklepi:

- pristop celovitega načrtovanja je potrebno udejanjiti v praksi; rabo in urejanje voda je potrebno izvajati skladno s ciljem preprečevanja nadaljnjega slabšanja stanja voda oziroma izboljšanja stanja (»Več prostora vodi!«);
- v sklopu celovitega načrtovanja je ključnega pomena upoštevanje stroškovne učinkovitosti posameznih investicij ter koristi, ki jih le te prinašajo (primer primerjava med odkupom zemljišč in novimi obrežnimi zavarovanji),
- za izvajanje celovitega pristopa je potrebno pripraviti jasne usmeritve za urejanje in rabo voda (prepoznano tudi v okviru dopolnilnih ukrepov Načrta upravljanja voda).

Ugotovljeno je bilo, da je pri tem sodelovanje inštitucij IzVRS, ARSO, ZSRIB in ZRSVN ključnega pomena.

Praksa je že večkrat pokazala, da se v primerih, ko se upoštevajo vodne zakonitosti npr. ohranjanje retenzijskih površin, ohranjanje grmovne in drevesne vegetacije na brežinah namesto raznih utrditev, ohrani značilnosti vodnih in obvodnih življenjskih prostorov ter ugodno stanje vrst in hkrati zagotavlja varnost pred poplavami v urbanih območjih.